

Dilemma's bij de beoordeling van verzet

(vervolg)

In het vorige Contactblad werd geschetst dat Stichting 1940-1945 een belangrijke wettelijke taak kreeg toebedeeld: het onderzoeken van het door een aanvrager geclaimde verzet en het adviseren van de Buitengewone Pensioenraad (BPR), vanaf 1990 Pensioen- en Uitkeringsraad, Raadskamer Wetten buitengewoon pensioen (PUR). Een mooie taak, maar ook een taak die wel eens tot felle discussies leidde, niet alleen intern, maar ook met aanvragers en met de BPR/PUR. Enkele voorbeelden.

Door Jan Driever

Communisten

Communisten hebben vanaf het begin van de Duitse bezetting een belangrijke rol gespeeld in het verzet. Maar dat betekende nog niet dat het door communisten gepleegde verzet ook automatisch onder de Wet buitengewoon pensioen 1940-1945 (Wbp) viel. Door sommigen werd eraan getwijfeld of aan het handelen van de communisten een verzetsintentie ten grondslag had gelegen. Bij het door communisten gepleegde verzet zou het immers niet gaan om het vaderland; het had tot doel de wereldrevolutie. Zo weigerde het districtsbestuur Groningen een verzetsverklaring af te geven voor de verspreiders van het illegale communistische blad *Noorderlicht*, waarin in februari

1941 was opgeroepen tot staking. De internationale doelstellingen vormden de drijfveer voor hun tegen de bezetter gerichte activiteiten, en konden daarom niet worden gezien als een vorm van nationaal verzet dat viel onder de normen van Stichting 1940-1945, aldus genoemd districtsbestuur.

Dit standpunt werd noch door de Centrale Hoofdbestuurscommissie van Stichting 1940-1945 (CHBC), noch door de BPR overgenomen. Zowel de CHBC als de BPR waren van oordeel dat bij de beoordeling of er sprake was van verzet niet moest worden uitgegaan van de motieven voor acties, maar dat de acties zelf bepalend waren. Communisten die verzetsactiviteiten hadden gepleegd,

Verzetshedenkingskruis

konden dus in aanmerking komen voor de Wbp. Wel is steeds als uitgangspunt gehanteerd dat diegenen die uitsluitend vanwege het lidmaatschap van de Communistische Partij Nederland (CPN) waren gearresteerd, niet werden erkend als verzetsdeelnemer.

Jehovah's Getuigen

Een soortgelijke vraag speelde bij de beoordeling van door Jehovah's getuigen gepleegde activiteiten. Vanuit hun diepste overtuiging hebben Jehovah's getuigen zich steeds openlijk verzet tegen

**Ik haat en verloei uw feesten,
En walg van uw hoogtijden !
Brengt gij Mij offers en gaven, Ik wil ze niet meer,
Naar uw vette offeranden zie Ik niet om;
Weg van Mij het lawaai van uw zangen,
Het geruis van uw harpen wil Ik niet horen.
Laat liever het recht als water golven,
De gerechtigheid als een immervlietende beek !
Amos 5 : 21-24; Petr. Can. Bijb.
Jehova's Getuigen.**

Strooibiljet Jehova's Getuigen

het totalitaire nationaal-socialistische systeem. Kort na de Duitse inval werden alle activiteiten van de Jehovah's getuigen verboden. Ondanks dat verbod bleven zij ondergronds prediken en erediensten bijwonen. De tol die zij daarvoor hebben moeten betalen, was zwaar: in totaal werden ongeveer 500 Jehovah's getuigen gearresteerd. Ongeveer 130 van hen zijn omgekomen als gevolg van mishandeling, ziekten en ontberingen.

Moesten de activiteiten van Jehovah's getuigen gezien worden als verzet in de zin der wet? Zij hadden zich immers niet ingezet voor het Koninkrijk der Nederlanden, maar voor het Koninkrijk Gods. In 1950 werd professor Diepenhorst, hoogleraar straf- en procesrecht aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, om advies gevraagd. Hij stelde dat verzet en daden van verzet objectief moesten worden gewaardeerd en dat toekenning van 'verzetsgelden' niet afhankelijk kon zijn van de motieven waaruit men had gewerkt, zoals religie dan wel patriottisme: niet de gezindheid was doorslaggevend, maar de handeling zelf.

De BPR nam dit standpunt over, zoals blijkt uit een nota uit 1954. Was men gearresteerd omdat men werkzaamheden voor het Wachtstorengenootschap had verricht, dan diende dit als verzet in de zin van de Wbp te worden aanvaard. Stichting 1940-1945 was het hier aanvankelijk niet mee eens en adviseerde dat de Jehovah's getuige die bijvoorbeeld uit gevangenschap was vrijgelaten, omdat hij/zij de zogenoemde afzweringsverklaring¹ had getekend, daardoor de status van verzetsdeelnemer had verloren.

¹ Kortweg hield deze verklaring in dat men beloofde zich los te maken van de gemeenschap van Jehovah's getuigen.

Vanaf de jaren '70 hanteren zowel Stichting 1940-1945 als de BPR/PUR als beleid dat Jehovah's getuigen op grond van hun activiteiten zonder meer als verzetsdeelnemer worden aangemerkt, ongeacht of zij gevangen hebben gezeten en ook

Volgens de CHBC werd de rol van de vrouw in het verzet door de BPR onderschat

al zouden zij de afzweringsverklaring hebben getekend. Ook hier kijkt men bij de beoordeling van het verzet dus nog uitsluitend naar de feitelijke activiteiten.

Verzet echtgenoten

In de jaren tachtig kwam er meer maatschappelijke aandacht voor vrouwen in het verzet. Dat resulteerde ook in meer Wbp-aanvragen door echtgenoten van al erkende verzetsdeelnemers. Hun aanvragen waren voer voor discussie: behelste hun verzet meer dan het verrichten van 'hand- en spandiensten' voor hun echtgenoten?

1 April. Duitsland wint op alle fronten.

Schoolplaat vrouwen in het verzet (J. v.d. Wusten).

En hadden deze vrouwen wel een eigen verzetsintentie gehad? Vragen waarover de meningen zowel binnen de Stichting als tussen de Stichting en de BPR konden verschillen.

In afwijking van het advies van de CHBC wees de BPR in 1985 een aantal aanvragen van echtgenotes af. Een voorbeeld: een man en een vrouw stelden hun café-hotel van eind 1943 tot eind 1944 ter beschikking als contactadres van de LO en als doorgangshuis voor onderduikers. De man was buitengewoon pensioengerechtigd. Naar aanleiding van de aanvraag van de vrouw stelde de BPR dat haar activiteiten zich afspeelden in het kader van het verzetswerk van haar echtgenoot. Zij had zich weliswaar verdienstelijk gemaakt voor de illegaliteit, maar er was sprake van 'als hand- en spandiensten te duiden activiteiten' in het kader van het verzetsactiviteiten van haar man.

Volgens de CHBC werd de rol van de vrouw in het verzet door de BPR onderschat: het verzorgen van onderduikers in de echtelijke woning was een volwaardige verzetsdaad en vaak had de vrouw deze verzorging op zich genomen. Uiteindelijk werd door de Centrale Raad van Beroep (CRvB) geoordeeld dat niet alleen diegenen die op eigen initiatief verzetsactiviteiten hadden verricht als deelnemer aan het verzet konden worden aangemerkt en dat met name moest worden gekeken naar de feitelijk door de echtgenote verrichte activiteiten en heeft de BPR zijn beleid aangepast. Uiteraard

moesten de activiteiten van de echtgenote wel een zekere omvang hebben gehad.

Engelandvaarders

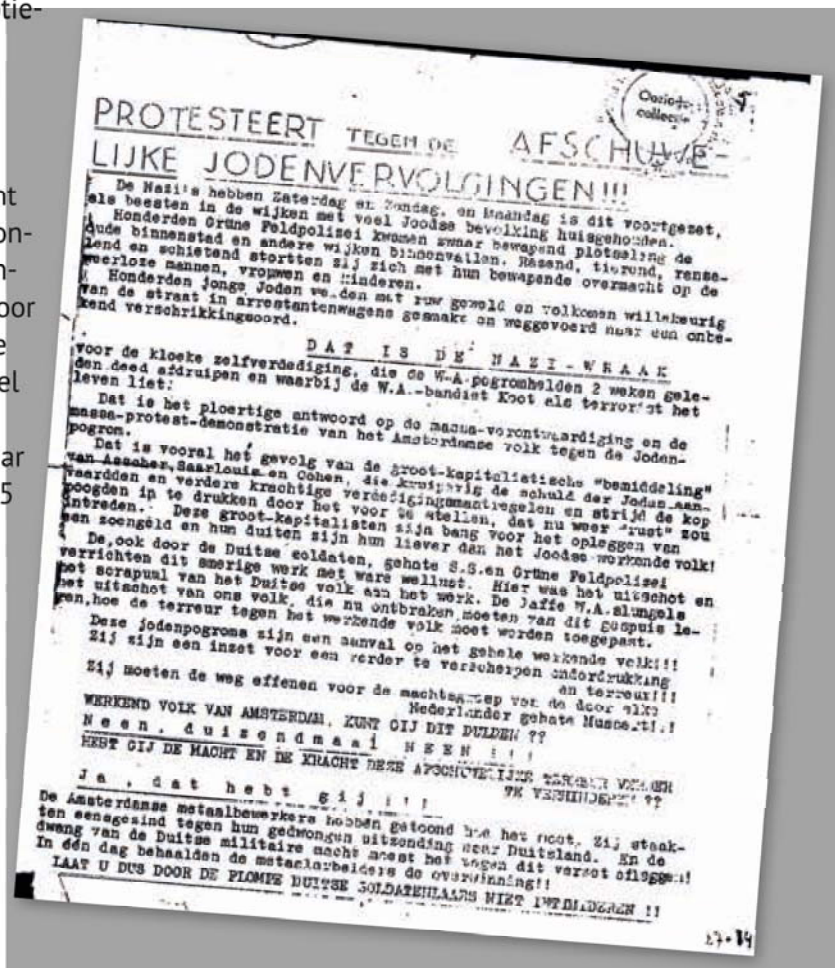
Een groot aantal Nederlanders heeft tijdens de oorlog de wijk genomen naar Engeland. De motieven daarvoor konden verschillend zijn. Waren Engelandvaarders per definitie gelijk te stellen met verzetsdeelnemers?

Stichting 1940-1945 heeft steeds het standpunt ingenomen, dat het naar Engeland gaan niet zonder meer een daad van deelneming aan het binnenlands verzet is: 'immers', zo werd gesteld, 'door deze daad stelt men zich in het algemeen in de onmogelijkheid aan het binnenlands verzet deel te nemen'.

Het puur en alleen uit lijfsbehoud uitwijken naar Engeland werd door zowel Stichting 1940-1945 als de BPR/PUR niet als verzetsdeelneming aanvaard. Het verzetsaspect bij Engelandvaarders was 'het in strijd met de voorschriften of doelstellingen van de vijand verlaten van bezet gebied met als doel een persoonlijke bijdrage te leveren aan de oorlogsvoering'. Van wezenlijk belang was dus dat er bij vertrek sprake was van 'de bedoeling (...) om een persoonlijke bijdrage te leveren aan de oorlogvoering', zoals het in de regeling wordt omschreven.

In de jaren '90 werd een aantal aanvragen van Joodse personen die naar Engeland waren uitgeweken en een persoonlijke bijdrage aan de oorlogsvoering hadden geleverd, en waarvoor de Stichting een positieve verzetsverklaring had afgegeven, afgewezen. Het zou hen bij hun vertrek hebben ontbroken aan de bedoeling om een persoonlijke bijdrage aan de oorlogvoering te leve-

gehad om aan de oorlogsvoering deel te nemen. Stelden de Londense Besluiten immers niet de eis dat degene die zich in Engeland bevond ook een bijdrage moest leveren aan de oorlogsvoering en was men daarvoor niet op de hoogte?

Oroep van communisten

De CRvB vond de eis dat men was uitgeweken met de bedoeling om een bijdrage te leveren, een essentiële voorwaarde om als Engelandvaarder in de zin van de Wbp te worden aangemerkt. De hoogste rechter was echter ook van mening dat het vertrek uit Nederland in de eerste plaats kon zijn ingegeven door het streven te ontkomen aan anti-Joodse maatregelen van de bezetter, maar dat dit niet betekent dat er geen intentie aanwezig kon zijn om naar Engeland te gaan om een persoonlijke bijdrage aan de oorlogsvoering te leveren.

Verzetshedenkingskruis

Ter gelegenheid van de 35-jarige herdenking van de bevrijding op 29 december 1980 werd het Verzetshedenkingskruis ingesteld. Voor toekenning van het Verzetshedenkingskruis kwamen auto-

Uit lijfsbehoud uitwijken naar Engeland werd niet als verzetsdeelneming aanvaard

ren. Zij zouden zijn uitgeweken uit lijfsbehoud. De Stichting vond dit onrechtvaardig: 'iemand moest vele jaren na dato bewijzen dat bij wat hij deed hij ook de bedoeling had dat te doen'. Naast het feit dat lijfsbehoud bij Joodse mensen natuurlijk een rol speelde, kon men ook de intentie hebben

matisch in aanmerking diegenen die door de BPR als deelnemer in de zin van de Wbp waren erkend. Voor de andere gevallen – voor zover het het verzet in Europa betrof – waren voor het Nationaal Comité Verzetshedenkingskruis de door de BPR gehanteerde verzetscriteria bepalend.

Dragers van het Verzetshedenkingskruis kwamen echter niet automatisch in aanmerking voor erkenning in het kader van de Wbp. Een voorbeeld: een aanvrager had in 1940, kort na het uitbreken van de oorlog, als toen elfjarige jongen een groep Nederlandse militairen geholpen bij het uitladen van wapens. Volgens de CRvB had de PUR (conform het advies van Stichting 1940-1945) terecht geoordeeld dat dit niet als verzet in de zin van de Wet was aan te merken. Het feit dat hij in 1987 het Verzetshedenkingskruis had ontvangen bracht op zichzelf niet mee dat de PUR hem moest erkennen als deelnemer aan het verzet in de zin van de Wet, omdat de voor toekenning van het Verzetshedenkingskruis gehanteerde criteria ruimer waren dan die voor de Wbp.

Dat men drager was van het Verzetshedenkingskruis, doch niet werd aanvaard als verzetsdeelnemer in de zin van de Wbp, leidde bij aanvragers meermalen tot vertwijfeling en onbegrip.

Tot slot

Er is geen eenduidig antwoord te geven op de vraag 'wat is verzet?'. Wat 'verzet' was, hangt af van de definitie, van de voorwaarden waaraan moet worden voldaan. En die kunnen verschillend zijn, zodat een drager van het Verzetshedenkingskruis een deelnemer aan het verzet is, maar voor de Wbp niet per definitie een deelnemer aan het verzet hoeft te zijn.

In 1945 begon men vrijwel blanco, met niet meer dan de vage omschrijving dat 'deelnemer aan het verzet' waren 'zij die tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa door daad of houding hebben deelgenomen aan het binnenlands verzet'. Er lag geen handleiding waar mee gewerkt kon worden: wat verzet was, moest worden vastgesteld. Het begrip 'verzetsdeelneming' moest nog worden gevormd.

Parallel aan een grote toename van het aantal aanvragen in de jaren '70 nam het aantal geval-

len waarin door de CHBC werd afgeweken van door de districtsbesturen uitgebrachte adviezen betreffende verzet en waardigheid toe, ook door de BPR werd steeds vaker afgeweken van door de CHBC uitgebrachte adviezen.

Archiefonderzoek werd belangrijker, verzetsrapporten werden dikker

Om binnen de Stichting een consistent beleid te volgen bij de advisering van aanvragen werden vanaf de jaren '70 op het hoofdbureau van de Stichting commentatoren, veelal historici, ingeschakeld, die de door het districtskantoor opgestelde verzetsrapporten en de adviezen van de districtsbesturen bestudeerden en vervolgens een pre-advies aan de CHBC gaven, waarbij ook kon worden ingegaan op het eerder gevoerde beleid en de jurisprudentie. Men kon steeds minder bouwen op alleen getuigenverklaringen. Niet alleen omdat getuigen zich steeds vaker zaken niet konden herinneren, maar ook doordat getuigen overleden. Archiefonderzoek werd belangrijker, verzetsrapporten werden dikker, de rol van de districtsbesturen werd steeds kleiner en zou uiteindelijk verdwijnen en worden overgenomen door de commentatoren.

In de loop der jaren zijn de diverse onderwerpen uitgekristalliseerd en discussies over de vraag wat verzet is in de zin van de Wbp zijn door uitspraken van de CRvB beslecht. Het aantal gevallen waarin van door de CHBC uitgebrachte adviezen werd afgeweken door de PUR, is sinds de jaren '90 drastisch verminderd en Stichting 1940-1945 en de PUR zijn steeds meer op één lijn gekomen.

Het was – en is – een mooie, maar ook moeilijke, opgave om te adviseren en om een beslissing te moeten nemen over verzetsdeelneming in de zin van de Wbp. Stichting 1940-1945 en de BPR/PUR, hebben zich naar beste vermogen van hun taak gekweten en hebben – ondanks de onvermijdelijke meningsverschillen die men soms had – bij de wetsuitvoering nauw samengewerkt en over discussiepunten is altijd een goede dialoog gevoerd.

** Met dank aan Frans van Domburg*